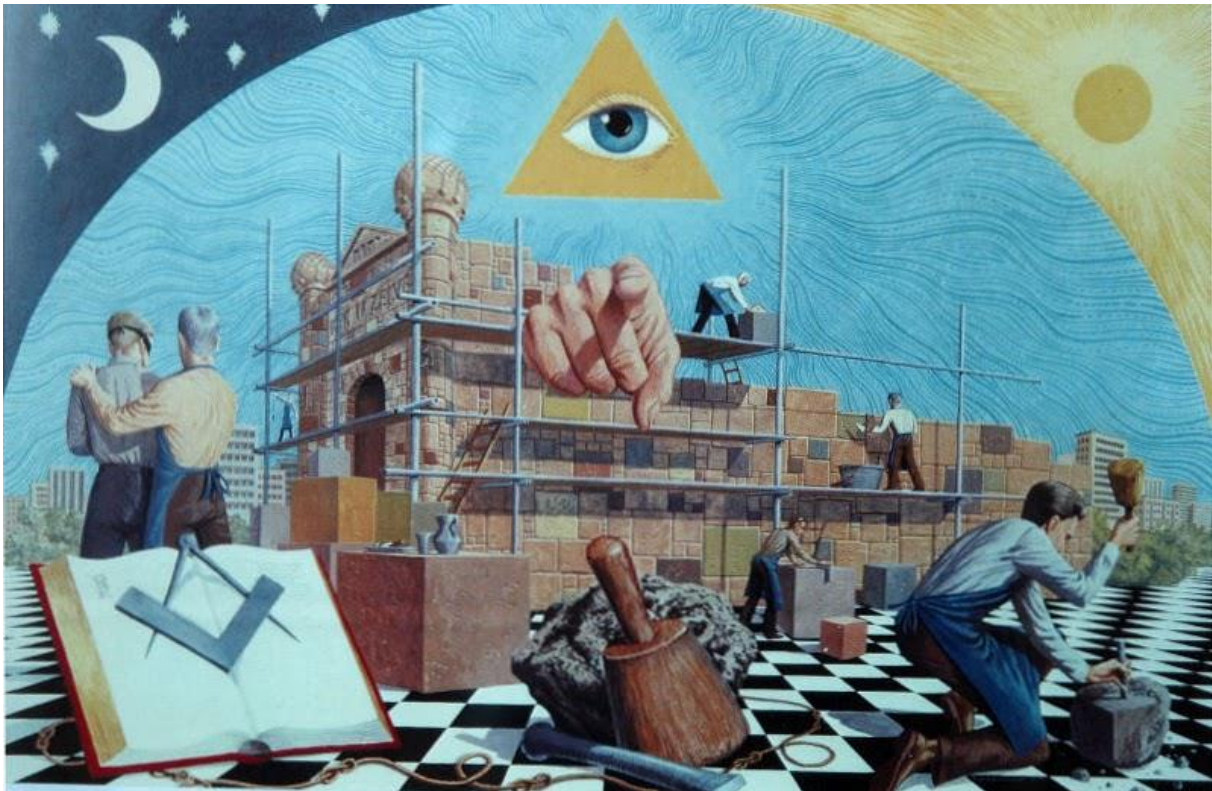

De vrijmetselarij

Een vaststelling van het religieuze profiel, met een toespitsing op onder vrijmetselaars levende overtuigingen en voorstellingen aangaande het transcendente.

Student: Nard van Vrijaldenhoven

Studentnummer: 3506762

Opleiding: Liberal Arts and Sciences

Hoofdrichting: Religie en Cultuur

Scriptiebegeleider: Prof. Dr. Johan Goud

Tweede beoordelaar: Prof. Dr. Anton van de Sande

Inleverdatum: 1 Juli 2014

Inhoud

- <u>Inleiding</u>	<u>3</u>
- <u>Deel 1. Een typering en beschrijving van het religieuze profiel van de Nederlandse vrijmetselarij</u>	<u>5</u>
1.1 <u>De doctrinaire en filosofische dimensie</u>	<u>5</u>
1.2 <u>De praktische en rituele dimensie</u>	<u>9</u>
1.3 <u>De materiële dimensie</u>	<u>13</u>
1.4 <u>De narratieve en mythische dimensie</u>	<u>18</u>
1.5 <u>De sociale en institutionele dimensie</u>	<u>21</u>
1.6 <u>De ethische en morele dimensie</u>	<u>24</u>
1.7 <u>De ervaringsgerichte en emotionele dimensie</u>	<u>27</u>
- <u>Deel 2. Een toespitsing op de vraag naar de onder vrijmetselaars levende voorstellingen en overtuigingen aangaande het transcendente</u>	<u>29</u>
- <u>Conclusie</u>	<u>33</u>
- <u>Literatuurlijst</u>	<u>35</u>

Mijn vader is zeven jaar lid geweest van de vrijmetselarij. Als hij aankondigde naar 'de loge' te gaan, vroegen mijn broers en ik wel eens wat dat nou eigenlijk was, 'die loge'. Mijn vader antwoordde dan vaak dat hij dat nog wel een keer uit zou leggen. Toen ik eenmaal de leeftijd had bereikt waarop hij een poging om het uit te leggen niet bij voorbaat kansloos achtte, kwam ik al gauw tot de conclusie dat 'de vrijmetselarij' niet in een paar zinnen te beschrijven is aan iemand die er geen onderdeel van uitmaakt. Een kleine verkenningsronde op Google die volgde en mij naar bijvoorbeeld Wikipedia verwees, bevestigde mij alleen maar in deze gedachte.

Toch betekende dit niet dat mijn nieuwsgierigheid verdween. Toen ik tijdens een verjaardag van mijn oom een kijkje mocht nemen in de werkplaats van een loge in Amsterdam werd deze bovendien verder aangewakkerd. Wat hier bij mij op het eerste gezicht vooral in het oog sprong waren de vele aspecten van religie die ik in verscheidene cursussen religiewetenschap tegen het lijf was gelopen en op dat moment meende te herkennen. Zo leek de vrijmetselarij net zo goed als enige andere religie een sociale en ethische functie te hebben en bleek er bovendien gebruik te worden gemaakt van symbolen en de uitvoering van ritualen. Ik vond het om die reden zeer opmerkelijk dat de vrijmetselarij zichzelf niet definieert als een religie.

Als gevolg hiervan begon ik me af te vragen waarin de vrijmetselarij verschilt van een religie en welke rol het transcendent hierin speelt. Dit resulteerde in de volgende onderzoeksvraag:

'Hoe is het religieuze profiel van de Nederlandse vrijmetselarij te beschrijven en te typeren - met een toespitsing op de vraag naar de onder vrijmetselaars levende voorstellingen en overtuigingen aangaande het transcendent?'

Om deze onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden zal ik het eerste deel van deze scriptie gebruiken om het religieuze profiel van de Nederlandse vrijmetselarij te beschrijven en te typeren. Ik zal hierbij gebruik maken van de zeven dimensies van religie die de Schotse religiewetenschapper Ninian Smart in zijn boek *'The World's Religions'* onderscheidt. Volgens Smart is het mogelijk om aan de hand van zijn benadering inzicht te verkrijgen in de grote verscheidenheid aan religies en subtradities in de wereld.¹

Ik heb gekozen voor deze methode omdat Smart niet probeert de essentie van wat religie is in één definitie te vangen. In plaats daarvan tracht hij religieuze en semi-religieuze tradities te onderzoeken aan de hand van aspecten die veel van hen met elkaar gemeen hebben. Het is hierdoor mogelijk om een religieus profiel van een (godsdienstige) traditie op te stellen. Om die reden geniet deze methode van Smart bovendien een zekere wetenschappelijke autoriteit binnen de

¹ N. Smart, *The World's Religions: Second Edition* (Cambridge, 1998) 13.

religiewetenschap. Het is een gegeven dat zeker heeft meegespeeld in de keuze voor het gebruik van zijn benadering.

De door Smart geformuleerde zeven dimensies van religie heb ik vertaald naar deelvragen die zich richten op het onderzoeken van de Orde van Vrijmetselaren onder het Grootoosten der Nederlanden:

1. **De doctrinaire en filosofische dimensie** – In hoeverre is er sprake van een systematische formulering van religieuze leerstellingen?
2. **De praktische en rituele dimensie** – Welke functies hebben rituelen binnen de vrijmetselarij?
3. **De materiële dimensie** - Welke functie hebben symbolen binnen de vrijmetselarij?
4. **De narratieve en mythische dimensie** – In hoeverre is er binnen de vrijmetselarij sprake van mythen die een rol spelen in de filosofie en gebruiken van de vrijmetselarij?
5. **De sociale en institutionele dimensie** – In hoeverre bestaat er voor leden van de vrijmetselarij een verwachtingspatroon voor hun gedrag binnen en buiten de groep?
6. **De ethische en morele dimensie** - In hoeverre schrijft de Vrijmetselarij leefregels voor aan haar leden en waar zijn deze op gebaseerd?
7. **De ervaringsgerichte en emotionele dimensie** – Welke rol wordt binnen de vrijmetselarij ingenomen door de persoonlijke ervaring?

In het tweede deel van de scriptie zal ik me vervolgens toespitsen op de onder vrijmetselaars levende voorstellingen en overtuigingen aangaande het transcendente. Ik zal hierbij gebruik maken van inzichten die in het eerste deel zijn opgedaan en daarnaast zullen ook nieuwe inzichten aan bod komen.

De beantwoording van de onderzoeksvraag beperkt zich tot de context van de Nederlandse ‘regelmatige’ vrijmetselarij, oftewel de Orde van Vrijmetselaren onder het Grootoosten der Nederlanden. Voor deze afbakening is gekozen om te voorkomen dat nationale verschillen ervoor zorgen dat het antwoord niet representatief zou zijn voor de vrijmetselarij in haar geheel. Dat neemt niet weg dat het voor de beantwoording van een aantal deelvragen noodzakelijk is om aandacht te besteden aan de geschiedenis van die gehele vrijmetselarij. Om die reden zal in enkele gevallen van deze context afgeweken worden.

Tot slot heb ik mij, om deze onderzoeksvraag van een gepast antwoord te kunnen voorzien, methodisch beperkt tot het uitvoeren van literatuuronderzoek. Voor een breder opgezet onderzoek zouden meer methoden wenselijk zijn. Dit is wat mij betreft dan ook toekomstmuziek.

1. Een typering en beschrijving van het religieuze profiel van de Nederlandse vrijmetselarij.

1.1 De doctrinaire en filosofische dimensie

Wanneer Ninian Smart de doctrinaire en filosofische dimensie van religie toelicht, stelt hij dat deze veelal voortkomt uit de narratieve dimensie, die later nog aan bod zal komen. Doctrines zijn leerstellingen die vaak geformuleerd zijn vanuit de in de gemeenschap heersende mythen. Voor de waarde van de mythen is een zekere geloofsovertuiging noodzakelijk. Bij de vertaalslag naar doctrines echter, wordt veelal getracht deze van een zekere intellectuele basis te voorzien.² Deze dimensie toegepast op de Vrijmetselarij in Nederland resulteert in de volgende deelvraag:

‘In hoeverre is er sprake van een systematische formulering van religieuze leerstellingen?’

Definitie van concepten

Om een antwoord te kunnen formuleren op deze vraag is het allereerst van belang om het concept ‘systematische formulering van religieuze leerstellingen’ te definiëren. In dit onderzoek wordt met een systematische formulering van leerstellingen bedoeld op gedachtegoed en regels die zijn vastgelegd in officiële documenten afkomstig van de gemeenschap zelf. Het religieuze aspect van deze leerstellingen wordt hierbij gevormd door de mate waarin deze gebaseerd zijn op een geloofsovertuiging.

Houding ten opzichte van dogmatiek

Bij de beantwoording van deze vraag is het allereerst interessant om de aandacht te vestigen op de manier waarop de Orde zelf naar buiten treedt wanneer het gaat om dogma’s. Op de eigen officiële website wordt hierover al veel duidelijkheid verschaft. Zo wordt onder het kopje ‘veel gestelde vragen’ ingegaan op een aantal zaken die de manier waarop de vrijmetselarij zich tot religie verhoudt, vanuit het oogpunt van de vrijmetselaar, nader toelicht.

Hierbij valt op dat de Orde zich voortdurend probeert te manifesteren als een organisatie die zelf geen dogma’s voorschrijft. Op die manier lijkt zij zich dan ook te willen profileren als een niet-religieuze organisatie. Zo stelt zij bijvoorbeeld: “De vrijmetselarij heeft, anders dan een godsdienst,

² Smart, *The World’s Religions*, 17.

niet de neiging om bindend vast te stellen wat onder waarheid zou moeten worden verstaan. Ze gaat ervan uit dat ieder in zichzelf zijn (subjectieve) waarheid dient te zoeken en te ontdekken.”³

Vrijmetselarij wordt hierbij omschreven als: “een methode van werken die een hulpmiddel vormt tot de stimulering van de persoonlijke ontwikkeling en beleving om zo dichterbij het begrip waarheid te komen”⁴

De Orde profileert zich als een inwijdingsgenootschap en beschrijft zichzelf als meer een levenshouding dan een levensbeschouwing.⁵ Het prominente benadrukken van het anti-dogmatische karakter van de vrijmetselarij doet de vraag rijzen welke houding men aanneemt tegenover dogma's in het algemeen.

De Orde is hierbij van mening dat dogmatiek een uitwerking is van het standpunt van kerkgenootschappen en godsdiensten, dat zij in het bezit zijn van de universele geopenbaarde waarheid. De vrijmetselarij gaat daar echter niet in mee. Ze erkent die verschillende religieuze visies hooguit als mogelijke waarheden, maar zeker niet als de enige absolute waarheid.⁶

Dogma's in de vrijmetselarij

De Orde pretendeert zelf dus dat de Vrijmetselarij een zeer anti-dogmatisch karakter heeft. Dat betekent echter nog niet dat de vrijmetselarij ook daadwerkelijk helemaal geen dogma's kent. In dit kader is het van belang om te kijken naar de regels die ze zelf aan haar leden oplegt.

Wanneer het gaat om de vrijmetselarij in Nederland is het 'ordeboekje' de belangrijkste bron van de systematische formulering van het gedachtegoed. Dit is een document dat alle vrijmetselaren ontvangen wanneer zij ingewijd zijn in een loge. Deze 'Ordegrondwet en Ordewetten, reglementen voor de Orde van Vrijmetselaren onder het Grootoosten der Nederlanden' zoals de officiële titel luidt, bestaat uit twee delen. De ordewetten bevatten de regels die het organisatorische gedeelte van de organisatie trachten te reguleren en deze zijn onderverdeeld in de hoofdstukken lidmaatschap, bestuur en rechtspraak. In de grondwet daarentegen worden de beginselen van de organisatie in artikelen weergegeven. Je zou ze, geheel in lijn met de symboliek die binnen de vrijmetselarij gebruikelijk is, kunnen typeren als 'het fundament' van het gedachtegoed.

In de twintig artikelen die gezamenlijk de Ordegrondwet vormen, komt één passage voor die, met een beetje fantasie, onder de noemer religieuze leerstelling valt te plaatsen. Deze passage is terug te vinden in artikel 2, een artikel dat beschrijft wat in 'het tijdsbestek' waarin het betreffende

³ Orde van Vrijmetselaren onder het Grootoosten der Nederlanden, 'Het doel van de Vrijmetselarij' (versie 2007-2013), <http://www.vrijmetselarij.nl/Default.aspx?tabid=9465&language=nl-NL> (Mei/Juni 2014).

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

ordeboekje is uitgegeven, het meest kenmerkende is van de vrijmetselarij, de orde en het lidmaatschap daarvan.⁷ In lid 1 van dit artikel, waarin wordt beschreven wat ‘de vrijmetselaar’ is, valt te lezen: “Daarbij aanvaardt hij een persoonlijke verantwoordelijkheid ten opzichte van de wereld, die hij ziet als een te voltooien bouwwerk waarvan elke mens een levende bouwsteen is. Hij verricht die arbeid in het licht van een hoog beginsel, symbolisch aangeduid als ‘Opperbouwmeester des Heelals’.”⁸

Deze passage is voor een buitenstaander op meerdere manieren te interpreteren. Om te beginnen lijkt de eerste zin erop te duiden dat het doel van de vrijmetselaar zit in het voltooien van het bouwwerk dat de wereld is. Dat maakt echter nog niet duidelijk hoe dat bouwwerk er uit ziet wanneer het voltooid is. Daarnaast vraagt het hoge beginsel van de ‘Opperbouwmeester des Heelals’ om nadere toelichting. Die benaming wekt immers de associatie met een schepper van het universum, een godsfiguur dus. Toch valt uit de Ordegrondwet niet op te maken of dit hier ook daadwerkelijk mee bedoeld wordt of dat deze benaming toch op een andere manier uitgelegd moet worden.

Het verschil tussen regelmatige en onregelmatige loges

Een zeer interessant gegeven in dit kader is het verschil dat bestaat tussen de loges die als ‘regelmatig’ en de loges die niet als zodanig erkend worden door de Grootloge van Londen. Een essentieel criterium voor een loge om door Londen als regelmatig erkend te worden is dat deze zich conformeert aan de ‘Old Charges’, die genoemd worden in de in 1723 gepubliceerde ‘The Constitutions of the Freemasons’. Deze ‘oude plichten’ omvatten naast de plicht tot geheimhouding en het verbieden van religieuze en politieke twisten in de loge, het aanvaarden van de Opperbouwmeester des Heelals als leidend beginsel.⁹

De Orde van Vrijmetselaren onder het Grootoosten der Nederlanden wordt als ‘regelmatig’ erkend, omdat het aan deze plichten voldoet. Veel loges in België daarentegen worden door Londen niet als ‘regelmatig’ erkend. Zo hebben zij het begrip Opperbouwmeester des Heelals uit de statuten geschrapt uit het oogpunt van een volkomen vrijheid van geweten, ook in godsdienstig opzicht.¹⁰

Er kan dus geconcludeerd worden dat het erkennen van de Opperbouwmeester des Heelals een vrij essentieel aspect vormt voor een vrijmetselaar van een regelmatige loge. Toch doet dit de vraag

⁷ *Ordegrondwet en Ordewetten*: reglementen voor de Orde van Vrijmetselaren onder het Grootoosten der Nederlanden (1999) 2.

⁸ *Ordegrondwet en Ordewetten*, 2.

⁹ A. Van de Sande, *Vrijmetselarij in de lage landen* (Zutphen 2001) 18.

¹⁰ *Ibidem*, 19.

rijzen hoe dit begrip begrepen dient te worden en welke functie het dient. Hier zal ik in in het tweede deel van dit onderzoek verder op ingaan.

1.2 De praktische en rituele dimensie

Binnen elke traditie doet men aan bepaalde gebruiken. Het kan hier gaan om bijvoorbeeld meditatie, maar ook om zaken die onder de noemer 'rituelen' te plaatsen zijn, zoals het gebed en de verering van een God. De praktische en rituele dimensie van religie richt zich op deze gebruiken.¹¹ Wanneer naar gebruiken wordt gekeken die typerend zijn voor de vrijmetselarij in Nederland, lijken vooral rituelen een voorname rol in te nemen. Om in kaart te brengen welke rituelen er zijn en waar zij voor dienen, is de volgende deelvraag geformuleerd:

'Welke functies hebben rituelen binnen de vrijmetselarij?'

Rituelen

Allereerst wil ik ter verduidelijk aanstippen dat Vrijmetselaren spreken van rituelen in plaats van rituelen. Hiermee wordt de op papier vastgelegde gang van zaken en volgorde van handelingen bij een ritueel bedoeld.¹² Om die reden zal in het vervolg dan ook van 'rituelen' gesproken worden. Het is voor niet-vrijmetselaren "in principe niet de bedoeling" dat zij op de hoogte zijn van het verloop van die rituelen. Dat dit zo is, is ingegeven door het idee dat de elementen van verrassing en beleving, die bijdragen aan de waarde van het ritueel, hierdoor minder sterk zouden zijn voor de persoon die het ondergaat.¹³

Dat betekent echter niet dat de precieze volgorde van handelingen van deze rituelen nergens te vinden is, zo is deze bijvoorbeeld eenvoudig terug te vinden op het internet.¹⁴ Niettemin zullen Vrijmetselaren over het algemeen echter benadrukken dat het kennen van een ritueel niet eens in de buurt komt van de ervaring van het onderdeel zijn van een ritueel.¹⁵ De sociaal wetenschapper Rien Heijdanus formuleert dit treffend: "De hardware is vrij beschikbaar; of men ook over de software (de eigen ervaring van de vrijmetselaar) kan beschikken, hangt er vanaf wat de vrijmetselaar daarvan wil delen.¹⁶

¹¹ Smart, *The World's Religions*, 13-14.

¹² M.P.R. Heijdanus, *Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden en te blijven? Proeve van een sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar de vrijmetselaar* (Rotterdam 2014) 14.

¹³ Orde van Vrijmetselaren onder het Grootosten der Nederlanden, 'De symboliek en het ritueel' (versie 2007-2013), <http://www.vrijmetselarij.nl/Default.aspx?tabid=9466&language=nl-NL> (Mei/Juni 2014).

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Van de Sande, *Vrijmetselarij in de lage landen*, 164.

¹⁶ Heijdanus, *Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden en te blijven*, 15.

Rites de passage

Binnen de vrijmetselarij zijn er drie ritualen die gezien kunnen worden als de belangrijkste. Dit zijn 'rites de passage', oftewel rituelen die normaal gesproken belangrijke overgangen van verschillende fasen in het menselijk leven markeren.¹⁷ Het gaat hierbij om het inwijdingsritueel, de gezellenbevordering en de meesterverheffing. Deze ritualen staan elk voor een overgang naar een nieuwe fase in de individuele geestelijke ontwikkeling die genoemd is naar één van de drie symbolische graden die in de 'regelmatige' Vrijmetselarij gebruikt worden. Het gaat hierbij om de graden: leerling, gezel en meester.¹⁸

Het inwijdingsritueel omhelst hierbij de initiatie in de broederschap. De nieuweling wordt hierbij ingewijd in de graad van leerling. Het verkrijgen van zelfkennis staat hierbij centraal.¹⁹ Hij mag deze inwijding pas ondergaan wanneer hij geschikt is bevonden om lid te worden van de Vrijmetselarij. Hierbij wordt erop gelet of de levenswandel, levensopvatting, geestelijke ontwikkeling en beschaving van de kandidaat aansluiten bij de beginselen van de vrijmetselarij.²⁰ Hij wordt hierbij onder andere beoordeeld door een zogenaamde Commissie van onderzoek. Wanneer de kandidaat geschikt is bevonden en er geen bezwaar is aangetekend, mag hij het ritueel ondergaan.²¹

Wanneer een vrijmetselaar na een jaar vervolgens rijp wordt bevonden om de stap naar de tweede graad te maken, wordt hij door het ondergaan van een ritueel bevorderd tot gezel. Dit ritueel draait om de relatie tot zijn medemens. Wanneer de maçon een jaar later bovendien aan de eisen voldoet om de derde graad aan te nemen, wordt hij verheven tot meester. Deze zogenaamde meesterverheffing staat in het teken van zijn relatie tot de Opperbouwmeester des Heelals.²² Dit geeft nog maar eens aan dat dit begrip een belangrijk onderdeel van de vrijmetselarij vormt.

Deze zogenaamde overgangsrituelen zijn onderverdeeld in drie fasen. In de eerste fase dient de deelnemer nog een grens over te gaan. Dat drukt een symbolische dood uit. In de tweede fase die hierop volgt heeft de kandidaat deze grens gepasseerd. De derde en laatste fase draait tenslotte om een wedergeboorte of opstanding. Het globale idee hierachter is dat er op één niveau iets sterft, opdat dit op een ander niveau weer tot leven kan komen.²³ Dit kan bijvoorbeeld doordat een vrijmetselaar een bijdrage achterlaat aan de 'tempel der mensheid', die, ondanks zijn eigen dood, tot bloei kan komen.

¹⁷ J. Van Dam, W.S. Meijer, J.W. Treffers (ed.), *Levende rituelen* (Purmerend, 2006) 9.

¹⁸ Van de Sande, *Vrijmetselarij in de lage landen*, 21.

¹⁹ Veel gestelde vragen, 'De symboliek en het ritueel'.

²⁰ *Ordegrondwet en Ordewetten*, 4.

²¹ Van de Sande, *Vrijmetselarij in de lage landen*, 170.

²² Veelgestelde vragen, 'De symboliek en het ritueel'.

²³ Heijdanus, *Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden en te blijven*, 126.

Het inwijdingsritueel

Omdat de ervaring van het ondergaan van een ritueel niet is te vergelijken met het lezen van de volgorde van gebeurtenissen in het ritueel, zullen niet alle ritualen tot in detail beschreven worden. Toch zal met een korte samenvatting van het inwijdingsritueel, geprobeerd worden een globaal beeld te schetsen van hoe het er aan toe gaat.

De nieuweling wordt, om te beginnen, ontdaan van al zijn metalen (geld etc.) en alleen gelaten in een donkere kamer, 'de Kamer van Overdenking'. Hier wordt hij geconfronteerd met een aantal symbolen die betrekking hebben op leven en dood, zoals een schedel, een zandloper en een kaars. Vervolgens wordt hij geblinddoekt en aan de hand van een Geleider (vaak een vertrouweling die hem op het spoor van de Vrijmetselarij heeft gebracht), dient hij drie symbolische reizen af te leggen.²⁴ Tijdens deze reizen, wordt hij gedwongen om zijn standvastigheid en volharding te tonen.²⁵

Tijdens de eerste van deze drie reizen wordt zijn evenwicht op de proef gesteld, de geleider zorgt ervoor dat hij dit niet verliest. De gedachte hierachter is dat hij zich bewust wordt van zijn tekortkomingen en inziet dat hij hulp nodig heeft om zijn weg te vervolgen. Tijdens de tweede reis wordt hem vervolgens op symbolische manier duidelijk gemaakt dat het leven een strijd is, terwijl de derde symbolische reis tot slot dient om hem in te laten zien dat hij zijn hartstochten moet leren bedwingen om het licht te kunnen zien. Vervolgens legt hij zijn gelofte af, waarna zijn geleider hem zijn blinddoek afneemt. Het afnemen van zijn blinddoek symboliseert dat de nieuweling de reis van duisternis naar licht, oftewel van onwetendheid naar inzicht heeft afgelegd.²⁶ Na dit moment krijgt hij uitleg over een aantal gebruiken en worden bovendien de symbolen op het tableau benoemd, zonder dat zij daarbij uitgebreid verklaard worden.²⁷

Functie van de ritualen

De vraag die dan rest is of deze ritualen nog een andere functie hebben dan het markeren van de overgang naar een, in vrijmetselaars' ogen, nieuwe levensfase. Rien Heijdanus stelt dat het gebruik van ritualen en symbolen voor de vrijmetselaar als middel dient om aan zijn persoonlijke vorming te kunnen werken. Zij zouden enerzijds hulpmiddelen zijn om een beter mens te worden, terwijl zij er anderzijds aan bij zouden dragen dat een maçon een betere bijdrage aan de wereld kan leveren.²⁸ Daarnaast zorgt de rituele beleving die de inwijding in de loge met zich meebrengt, voor een verbond

²⁴ Van de Sande, *Vrijmetselarij in de lage landen*, 174.

²⁵ Van Dam e.a., *Levende rituelen*, 67.

²⁶ Orde van Vrijmetselaren onder het Grootoosten der Nederlanden, 'Werken met symbolen' (versie 2007-2013), <http://www.vrijmetselarij.nl/lavertu/Vrijmetselarij/Werkenmetsymbolen.aspx> (Mei/Juni 2014).

²⁷ Van de Sande, *Vrijmetselarij in de lage landen*, 175.

²⁸ Heijdanus, *Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden en te blijven*, 12.

tussen de vrijmetselaren.²⁹ Dit ritueel neemt daarom een essentiële rol in voor wat betreft de broederschap die vrijmetselaren ervaren.

²⁹ Van Dam e.a., *Levende rituelen*, 63.

1.3 De materiële dimensie

De materiële dimensie belicht de manier waarop religie zich uit in materiële vorm. Het kan hierbij gaan om zaken als kunstwerken, gebouwen en symbolen. Vaak zeggen ze wat over de manier waarop een lid van een geloofsgemeenschap zich verhoudt tot het transcendente.³⁰ Omdat symboliek binnen de vrijmetselarij een zeer prominente rol inneemt, zal de vraagstelling zich beperken tot dit onderwerp. Dit heeft geleid tot de formulering van de volgende deelvraag:

‘Welke functie hebben symbolen binnen de vrijmetselarij?’

Symbolen

De Rotterdamse vrijmetselaar M.J.M de Haan beschrijft een symbool als een voorwerp, een handeling, of een afbeelding die verwijst naar één of meerdere begrippen. Het is een concreet voorwerp dat naar een immaterieel begrip verwijst. Wanneer je een bepaalde samenhang tussen die symbolen onderdeel uit laat maken van een groter geheel, zoals bijvoorbeeld een verhaal, noem je dat een allegorie.³¹ Een idee kan echter ook een symbool zijn, zoals wel blijkt uit het idee van een Opperbouwmeester des Heelals.

De vrijmetselarij is doordrenkt met al die vormen van symboliek. Zij gebruikt alledaagse voorwerpen als leermiddelen in een systematisch geheel om een gedachte over het leven, de wereld en het begrip ‘waarheid’ te kunnen ontwikkelen. Niettemin geldt hierbij, net zoals dat bij de rituelen het geval is, dat de betekenis van symbolen wel globaal aan buitenstaanders is uit te leggen, maar dat een goed begrip toch ook voor een belangrijk deel te maken heeft met de persoonlijke ervaring en interpretatie van de vrijmetselaar zelf.³²

Soorten symboliek

De vrijmetselarij kent een groot aantal soorten symboliek. Zo is de inwijding bijvoorbeeld gebaseerd op reissymboliek, waarbij het leven wordt gesymboliseerd door het maken van een reis.³³ Daarnaast bestaan er binnen de vrijmetselarij tal van voorbeelden van getallensymboliek, bijbelse symboliek, kleurensymboliek etc. Toch worden de meest prominent aanwezige vormen van symboliek gevormd door bouwsymboliek en lichtsymboliek.³⁴ De bouwsymboliek is eenvoudig te traceren, om te

³⁰ Smart, *The World's Religions*, 21.

³¹ M.J.M. de Haan, *Vrijmetselarij: een leerschool van symbolen* (Purmerend 2006) 27.

³² Van de Sande, *Vrijmetselarij in de lage landen*, 164.

³³ Van Dam e.a., *Levende rituelen*, 34.

³⁴ Haan, *Vrijmetselarij*, 10.

beginnen al bij het woord 'vrijmetselarij'. Deze vorm van symboliek is ontleend aan termen en gereedschappen uit de oude middeleeuwse gildes van steenhouwers en bouwlieden.³⁵

De al eerder genoemde symbolische gedachte die centraal staat is dat een vrijmetselaar de wereld ziet als een te voltooien bouwwerk waarvan ieder mens een levende bouwsteen is.³⁶ Het is een symbolische verwoording die niet uniek is. Zo staat in het Nieuwe testament in de eerste brief van Petrus: "Zo wordt ook gij zelve, als levende stenen, gebouwd tot een geestelijk huis".³⁷ Binnen de muren van de loge werkt de maçon eraan om van de ruwe steen die hij is, een kubieke steen te maken.³⁸ Hij werkt daarbij aan zichzelf om een plaats in een groter geheel in te kunnen nemen.

De oorsprong van de lichtsymboliek zou liggen in het gegeven dat kathedralen normaal gesproken georiënteerd waren op het Oosten, wat de bron van het licht zou zijn.³⁹ Ook hierbij is er, wanneer het gaat om de oorsprong van deze symboliek, dus indirect een link met de middeleeuwse architectuur te vinden.

Bij deze lichtsymboliek draait het allemaal om de tegenstelling tussen licht en donker als symbolen voor de strijd tussen goed en kwaad.⁴⁰ Om een beter begrip van deze verschillende vormen van symboliek te krijgen dient ingegaan te worden op de manier waarop deze zich uitend in symbolen in de ruimte waarin vrijmetselaren bijeenkomen.

De werkplaats

De ruimte waarin de vrijmetselaar aan zichzelf werkt, wordt 'de werkplaats' genoemd. De inrichting van deze werkplaats is gebaseerd op de ordening van de kosmos en de voorwerpen die erin staan laten bovendien een sterke samenhang zien.⁴¹

Het tableau

In het midden van de werkplaats ligt het zogenaamde 'tableau'. Dit is een tweedimensionale weergave van symbolen die in een bepaalde volgorde en ordening gelezen en begrepen dienen te worden.⁴² Het tableau in zijn geheel beeldt de moeilijke weg naar het licht uit.⁴³ Het is gebruikelijk dat iedere graad een eigen tekening van het tableau heeft. Niettemin wordt ook wel gebruik gemaakt van één basis-tableau waarop elke graad alleen de symbolische voorwerpen aanbrengt die

³⁵ Haan, *Vrijmetselarij*, 18.

³⁶ *Ordegrondwet en Ordewetten*, 2.

³⁷ Online-Bijbel, '1 Petrus 2: 1-17' (versie onbekend) <http://www.online-bijbel.nl/bijbelboek/1Petrus/2/1-17> (Mei/Juni 2014).

³⁸ Van de Sande, *Vrijmetselarij in de lage landen*, 12.

³⁹ *Ibidem*, 13.

⁴⁰ *Vrijmetselarij.nl*, 'Werken met symbolen'.

⁴¹ Haan, *Vrijmetselarij*, 102.

⁴² *Ibidem*, 135.

⁴³ *Ibidem*, 63.

belangrijk zijn voor de eigen graad.⁴⁴ Een belangrijk symbool voor de broederschap is de getande rand die aan de buitenkanten van het tableau loopt. Deze getande rand verbeeldt het vertrouwelijke karakter van de broederschap. Wanneer gezegd wordt dat iets ‘binnen de getande rand moet blijven’, betekent dit dat over die zaak niet buiten de loge gesproken dient te worden.⁴⁵

De drie kleine lichten

Om het tableau tijdens een dienst zichtbaar te maken dienen aan het begin van de dienst de drie kaarsen, die in manshoge kandelaars staan, te worden aangestoken. Zij staan, in volgorde van aansteken, voor wijsheid, kracht en schoonheid. De gedachte hierachter is dat de vrijmetselaar eerst tot wijsheid zal moeten komen om zijn taak uit te kunnen voeren. Vervolgens zal hij die wijsheid moeten gebruiken om zijn kracht aan te sturen. Wanneer wijsheid en kracht in harmonie samenwerken, kunnen zij wellicht de schoonheid van de bouw verwezenlijken. Samen zijn zij, als het ware, voorwaarden voor de arbeid.⁴⁶

De drie grote lichten

Hierna worden de grote lichten ‘ontsloten’, deze hebben het leiden, richten en toetsen van de arbeid als functie⁴⁷. De grote lichten zijn geen kaarsen, maar voorwerpen die symbool staan voor het verlichten van de geest. Dit zijn de passer, de winkelhaak en de Bijbel.⁴⁸ Aan de hand van deze grote lichten tracht een vrijmetselaar de ruwe steen die hij is te polijsten. De passer dient hierbij als hulpmiddel om de juiste maat te bepalen, terwijl de winkelhaak de zoektocht symboliseert naar een zuivere verhouding ten opzichte van de medemens en de Opperbouwmeester des Heelals.⁴⁹ De passer en de winkelhaak samen staan bovendien symbool voor de gehele vrijmetselarij als broederschap.⁵⁰

Het ontsluiten van de grote lichten gebeurt over het algemeen door de geopende passer en de winkelhaak op de bijbel te leggen, die op zijn beurt is geopend op de bladzijde van het eerste hoofdstuk van het evangelie van Johannes.⁵¹ Het ligt op deze bladzijde opengeslagen omdat hierin nadrukkelijk wordt verwezen naar de betekenis van het licht dat in de duisternis schijnt. Met het

⁴⁴ K. Van Geemert, *Broederschap of jongensclub: Een wandeling langs het pad van drie Amsterdamse vrijmetselaarsloges* (Amsterdam 2005) 251.

⁴⁵ G. Erdtsieck, *Vrijmetselarij* (Kampen 2006) 39.

⁴⁶ Haan, *Vrijmetselarij*, 63.

⁴⁷ Ibidem, 63.

⁴⁸ Erdtsieck, *Vrijmetselarij*, 42.

⁴⁹ Van de Sande, *Vrijmetselarij in de lage landen*, 13.

⁵⁰ Van Geemert, *Broederschap of jongensclub*, 248.

⁵¹ Erdtsieck, *Vrijmetselarij*, 42.

aansteken van de drie kleine lichten en het ontsluiten van de drie grote lichten wordt ‘het Licht’ in de loge gebracht, vrijmetselaren verrichten hun arbeid alleen zolang dit het geval is. Met het sluiten van de loge wordt ‘het Licht’ dan ook weer gedoofd door hetzelfde proces in omgekeerde volgorde in gang te zetten.⁵²

De Bijbel

Dat de Bijbel fungeert als symbool voor het verlichten van de menselijke geest is opmerkelijk, omdat het lijkt te impliceren dat de Joods Christelijke inhoud ervan binnen de vrijmetselarij autoriteit geniet. De Orde stelt hierover echter dat de Bijbel een puur symbolische functie inneemt en zeker niet geldt als het boek van de geopenbaarde waarheid, zoals dat in sommige kerkelijke belijdenisgeschriften wel het geval is. “Vrijmetselaren zien de Bijbel als een boek waarin universele gedachten zijn verwoord die gelden voor alle tijden en die tot steun kunnen zijn bij het zoeken van een weg naar een bepaalde levenshouding.” Wel wordt benadrukt dat een aantal elementen uit de Bijbel een belangrijke rol spelen in symbolen en rituelen.⁵³ Het gaat hier bijvoorbeeld om de bouw van de tempel door koning Salomo.

Het alziend oog

Door de aanwezigheid van ‘het alziend oog’ is er binnen de werkplaats een symbool dat op het eerste gezicht ‘religieus’ aandoet. Het is een afbeelding van een oog, normaal gesproken geplaatst in het midden van een stralende gelijkzijdige driehoek. Hierbij moet gezegd worden dat dit symbool zijn oorsprong vindt in een tijd voor het bestaan van de vrijmetselarij en daarom niet specifiek maçonniek is.⁵⁴ Binnen de context van de vrijmetselarij staat het alziend oog symbool voor de Opperbouwmeester des Heelals. De Orde geeft zelf aan dat de toegevoegde waarde van het alziend oog ligt in het feit dat de titel van ‘Opperbouwmeester des Heelals’ nog “iets persoonlijks” kan suggereren, terwijl het alziend oog er beter in slaagt om alle interpretaties van dit beginsel onder één noemer te plaatsen.⁵⁵

⁵² Haan, *Vrijmetselarij*, 63.

⁵³ Orde van Vrijmetselaren onder het Grootoosten der Nederlanden, ‘De symboliek en het ritueel’ (versie 2007-2013), <http://www.vrijmetselarij.nl/Default.aspx?tabid=9466&language=nl-NL> (Mei/Juni 2014).

⁵⁴ Van Geemert, *Broederschap of jongensclub*, 232.

⁵⁵ Vrijmetselarij.nl, ‘Werken met Symbolen’.

De functie van symboliek

Er wordt veelal benadrukt dat de betekenissen van symbolen 'an sich' belangrijk zijn, maar dat de meerwaarde pas gevormd wordt wanneer zij worden gezien als onderdeel van het hele systeem.⁵⁶

De symboliek binnen de vrijmetselarij is daarom ook wel te zien als een gemeenschappelijke taal.

Door gebruik te maken van symbolen zijn vrijmetselaars overal ter wereld in staat om met elkaar te communiceren. De symboliek brengt op die manier een zekere eenheid tot stand tussen mensen met een totaal verschillende achtergrond. Voor de individuele vrijmetselaar vervult de symboliek de functie van het middel om zichzelf te kunnen meten aan de idealen die hij heeft.⁵⁷ Een andere functie van symboliek is dat symbolen de mens bewust kunnen maken van zaken die het verstand en de rede niet kunnen bevatten.⁵⁸

⁵⁶ Haan, *Vrijmetselarij*, 71.

⁵⁷ Veel gestelde vragen, 'de symboliek en het ritueel'.

⁵⁸ Van Dam e.a., *Levende rituelen*, 30.

1.4 De narratieve en mythische dimensie

Bij de hierboven gegeven eerste beschrijving van deze dimensie is de aandacht gevestigd op het verhalende aspect van een religie. Vaak wordt er binnen een religieuze traditie gebruik gemaakt van mythen. De historische juistheid van die verhalen is over het algemeen zeer te betwijfelen, maar desalniettemin genieten zij binnen een religieuze gemeenschap vaak een zekere autoriteit. Om die reden is het voor een religiewetenschapper relevant om de functie en betekenis van een mythe voor een religie te onderzoeken.⁵⁹ Dit perspectief toegepast op de vrijmetselarij, heeft geresulteerd in het opstellen van de deelvraag:

‘In hoeverre is er binnen de vrijmetselarij sprake van mythen die een rol spelen in de filosofie en gebruiken van de vrijmetselarij?’

Er zijn mythen die heel nadrukkelijk hun sporen hebben achtergelaten in de hedendaagse vrijmetselarij. Zij maken deel uit van een mythologisch verleden dat al in de beginjaren van de Londense grootloges op papier werd gezet, maar zijn oorsprong zelfs nog eerder vindt.⁶⁰

De vrijmetselarij kent namelijk twee geschiedenissen. Een geschiedenis die gebaseerd is op historische feiten en een mythologisch verleden. Deze twee lezingen van de geschiedenis zijn echter, zoals uit het vervolg zal blijken, in sterke mate met elkaar verweven. Volgens de historisch meest juiste visie komt de vrijmetselarij voort uit de steenhouwerij. In een lang maar geleidelijk proces veranderde deze in de organisatie die tegenwoordig bekend staat als de vrijmetselarij.⁶¹ De meningen over de manier waarop dit proces precies verliep verschillen.

Het feit is dat stenhouwers al in 1400 begonnen met het uitgeven van zogenaamde Manuscript Constitutions. In deze geschriften stond een gemythologiseerd verleden van het ambacht van steenhouwer opgetekend dat terug ging tot voor de Bijbelse zondvloed. De neiging van mensen om met een bewijsvoering uit een ver verleden de imposante betekenis van hun eigen groep te willen vestigen is geen ongebruikelijk verschijnsel in de geschiedenis.⁶²

Het is dan ook niet verwonderlijk dat in 1723, zes jaar na de oprichting van de Engelse grootloge, een erg fantasierijke geschiedschrijving van de vrijmetselarij de wereld in werd gebracht. Dit gemythologiseerde verleden kwam van de hand van de predikant James Anderson en vond zijn

⁵⁹ Smart, *The World's Religions*, 16.

⁶⁰ Van de Sande, *Vrijmetselarij in de lage landen*, 25.

⁶¹ Wijne, *De werkelijkheid achter een geheim*, 42.

⁶² Ibidem, 40.

fundament voor een belangrijk deel in de mythologische geschiedenis die in de steenhoudersgildes al een respectabele periode van overlevering kende.

Andersons geschiedenis maakte deel uit van het boek dat nog steeds als de grondwet van de vrijmetselarij wordt gezien. Al dient hierbij aangetekend te worden dat Anderson zelf naar alle waarschijnlijkheid niet geloofde in de juistheid van de voorstelling van feiten die hij had gegeven en er daarbij evenmin van uitging dat zijn lezerspubliek het op die manier zou begrijpen.⁶³

De tempel van Salomo

Niettemin zijn de hedendaagse ritualen en symbolen van de vrijmetselarij voor een belangrijk deel geïnspireerd door de mythen die onderdeel uitmaakten van het door Anderson geconstrueerde mythologische verleden. De onderwerpen van de mythen lopen hierbij sterk uiteen.⁶⁴ Het verhaal dat echter veruit de meeste invloed heeft uitgeoefend op de vrijmetselarij zoals deze vandaag de dag in Nederland bestaat is toch wel de bouw van de tempel van koning Salomo.

De bouw van de tempel van koning Salomo is een verhaal dat meerdere malen terugkomt in het Oude Testament, de beschrijving van de daadwerkelijke bouw is hierbij terug te vinden in het boek Koningen (1, 2). In dit verhaal krijgt de Israëlitische koning Salomo de opdracht een tempel te bouwen voor God. Die tempel zou het meest verheven en fraaie monument worden dat de mens zich kon voorstellen.⁶⁵

Wanneer vrijmetselaren het hebben over de symbolische tempel waar zij aan bouwen, zeggen zij wel eens dat ze 'bouwen aan een onzichtbare tempel, waarvoor die van Salomo ons ten zinnebeeld strekt'.⁶⁶ De bouw van deze tempel is dus onlosmakelijk verbonden met de vrijmetselarij. Het gaat hierbij uiteraard meer om de 'levende stenen' die samen de tempel moeten vormen, dan om de tempel zelf.⁶⁷ Zo is de invloed ervan bovenal terug te vinden in de symboliek van de meestergraad, maar daarnaast ook in de tekst en in de inrichting van de loge.⁶⁸ Het meest in het oog springende voorbeeld hiervan zijn de twee zuilen die in elke loge bij de deur staan. Deze vormen een herinnering aan de kolommen die destijds aan weerszijden bij de ingang van Salomo's tempel hebben gestaan.⁶⁹ Het is bij uitstek een goed voorbeeld van de manier waarop de bouwsymboliek en de Bijbelse symboliek terug zijn te vinden in de vrijmetselarij.

⁶³ Van de Sande, *Vrijmetselarij in de lage landen*, 25.

⁶⁴ Ibidem, 24-36.

⁶⁵ Ibidem, 28.

⁶⁶ Haan, *Vrijmetselarij*, 98.

⁶⁷ Van Geemert, *Broederschap of jongensclub*, 23.

⁶⁸ Haan, *Vrijmetselarij*, 99.

⁶⁹ Van Geemert, *Broederschap of jongensclub*, 23.

De legende van Hiram

Bovendien komt ook de belangrijkste figuur uit de vrijmetselaarsmythologie voort uit dit verhaal. Het gaat hierbij om Hiram Abif, die genoemd wordt in 1 Koningen. Hij staat hierbij aan het hoofd van de bouwlieden die aan de tempel werken. De verdere oorsprong van de mythe die rond zijn persoon is ontstaan is onduidelijk.

Volgens de legende verdeelt zijn werklieden onder in leerlingen, gezellen en meesters. Alleen de meesters zijn hierbij op de hoogte van het meesterwoord. Voor de afronding van de bouw besluiten de vijftien gezellen een complot te beramen om achter dit woord te komen, omdat zij met dit woord elders een hoger salaris zouden kunnen krijgen.⁷⁰ Drie van de vijftien volharden hierin en Hiram moet dit uiteindelijk bekopen met zijn leven.

De gezellen slagen er echter niet in om het meesterwoord en het meesterteken te achterhalen. Daarop verbergen zij het lichaam van Hiram onder een grafheuvel en plaatsen er als herinneringsteken een acaciatak op. Met de moordenaars van Hiram loopt het niet goed af. De acaciatak daarentegen, komt tot bloei, wat symbool staat voor het leven dat niet eindigt, maar doorwerkt in de bewaarde kunst van de meester. Bij het ritueel van de verheffing tot meester in de vrijmetselarij wordt dit gesymboliseerd doordat de kandidaat het meesterwoord in zijn oor gefluisterd krijgt.⁷¹

Verschil met traditionele religies

Mythen hebben dus voor een belangrijk deel het systeem van symbolen en ritualen geïnspireerd. Bovendien is ook de vrijmetselaarsfilosofie erdoor beïnvloed, aangezien de manier waarop symbolen en ritualen een systeem vormen, een kader vormen voor de manier waarop de vrijmetselaar zin geeft aan zijn leven.

Toch hebben mythes en verhalen een significant andere invloed gehad op de vrijmetselarij dan op bijvoorbeeld de drie traditionele religies. Het is lastig om alle verschillende groeperingen die binnen deze tradities bestaan over één kam te scheren. Zij hebben echter gemeen dat overgeleverde geschriften er vaak gezien worden als het directe woord van God, wat ervoor zorgt zij een heilig aanzien genieten. Wanneer naar aanleiding van dat 'woord van God' vervolgens leerstellingen worden geformuleerd, genieten zij op basis daarvan vaak een zekere autoriteit binnen die groep. Je zou ze op die manier kunnen typeren als dogma's. De vrijmetselarij verschilt hiervan doordat zij amper dogma's kent. Dit neemt niet weg dat er uiteraard ook veel verschillende groeperingen binnen de drie traditionele religies bestaan die veel vrijer omgaan met de traditionele geschriften.

⁷⁰ Van Geemert, *Broederschap of jongensclub*, 21.

⁷¹ Van de Sande, *Vrijmetselarij in de lage landen*, 29.

1.5 De sociale en institutionele dimensie

Het sociale aspect van een religieuze traditie wordt belichaamd door de groep mensen die deze aanhangt en op die manier een gemeenschap vormt. Er dient hierbij gekeken te worden naar de manier waarop er binnen deze groep met elkaar omgegaan wordt. De institutionele dimensie gaat daarbij verder in op de manier waarop een gemeenschap is georganiseerd en welke hiërarchische structuren hierin bestaan.⁷² In dit kader dient er vooral aandacht te worden besteed aan het sociologische aspect van de vrijmetselarij. Dit heeft geleid tot de volgende deelvraag:

‘In hoeverre bestaat er voor leden van de vrijmetselarij een verwachtingspatroon voor hun gedrag binnen en buiten de groep?’

Het mannelijke karakter van de Vrijmetselarij

In de zoektocht naar een antwoord op deze vraag is het om te beginnen van belang om de groep die vrijmetselaren vormen in kaart te brengen. Het lidmaatschap van de vrijmetselarij staat in principe open voor ‘iedere vrije man van goede naam’ die ten minste de leeftijd van 18 jaar heeft bereikt.⁷³ Met ‘een vrij man’ wordt bedoeld dat de persoon in kwestie geen slaaf is en dus geen bezit is van een ander mens, kortom een eis waar de meeste mannen tegenwoordig wel aan voldoen.⁷⁴ Met ‘een goede naam’ wordt bedoeld dat de nieuweling uit eigen beweging lid wil worden, dat hij zich hierin bovendien niet geremd voelt door het gezag van zijn kerk, dat zijn partner met de aanmelding akkoord gaat, dat hij geestelijk in orde is, dat hij niet regelmatig stomdronken in de kroeg is gesignaleerd en dat hij niet wordt gezocht voor een of ander vergrijp.⁷⁵

Het is voor vrouwen dus niet mogelijk om lid te worden, waardoor de Orde gekenmerkt wordt door zijn mannelijke karakter. Dit is opmerkelijk te noemen gezien het feit dat het tolerantie hoog in het vaandel heeft staan. Zo valt in artikel 2 van de ordegrondwet te lezen: “De vrijmetselaar erkent de hoge waarde van de menselijke persoonlijkheid, de gelijkwaardigheid van alle mensen, ieders recht om zelfstandig te zoeken naar de waarheid en ieders verantwoordelijkheid voor zijn doen en laten.”⁷⁶

⁷² Smart, *The World's Religions*, 19-20.

⁷³ Orde van Vrijmetselaren onder het Grootosten der Nederlanden, ‘Het lidmaatschap van de vrijmetselarij’ (versie 2007-2013), <http://www.vrijmetselarij.nl/Default.aspx?tabid=9463> (Mei/Juni 2014).

⁷⁴ Erdtsieck, *Vrijmetselarij*, 37.

⁷⁵ Van de Sande, *Vrijmetselarij in de lage landen*, 15-16.

⁷⁶ *Ordegrondwet en Ordewetten*, 2.

Zelf noemt de Orde dit gegeven zowel haar kracht als haar zwakte. Ze benadrukt dat het niet toelaten van vrouwen niet betekent dat het de zoektocht van vrouwen naar essentiële waarden van ondergeschikt belang acht. De oorzaak heeft een historische achtergrond, maar de Orde geeft aan dat de instandhouding ervan een praktische functie heeft. Zo zou het voor een Vrijmetselaar van belang zijn om zich kwetsbaar op te stellen. Dit zou voor een man veel eenvoudiger te bewerkstelligen zijn wanneer hij omringd is door mannen, dan wanneer hij zich in een gemengd gezelschap bevindt.⁷⁷

Het profiel van de Nederlandse vrijmetselaar

Dat het iedere vrije man van goede naam met de minimale leeftijd van 18 jaar is toegestaan om lid te worden, betekent niet dat het om een heel divers gezelschap gaat. Grofweg kan gesteld worden dat het grootste deel van de Nederlandse vrijmetselaren van tegenwoordig hoog opgeleid is, een hoge sociale status bezit en werkzaam is in de commerciële sector of het bedrijfsleven. Het gaat hierbij veelal om mannen die op latere leeftijd besloten hebben om vrijmetselaar te worden. Zo is de gemiddelde leeftijd bij toetreding 45 jaar. Het is een leeftijd waarop zij hun carrière meestal op orde hebben en vragen van zingeving zich aandienen.⁷⁸

De beslotenheid van de broederschap

Wanneer een Vrijmetselaar eenmaal ingewijd is, wordt van hem verwacht dat hij zich ervan bewust is dat hij deel is van de broederschap.⁷⁹ Dit houdt in dat hij zich verbonden voelt met andere Vrijmetselaren in de beleving van ritualen en symbolen en dat hij daarnaast een gemeenschappelijke levensvisie met hen deelt door de wereld te beschouwen als een te voltooiën bouwwerk.⁸⁰ Voor de hedendaagse vrijmetselaar ligt de essentie van broederschap dan ook in zaken als verdieping van de zin van het leven en zelfreflectie.⁸¹

Een kenmerkend aspect van de broederschap wordt gevormd door het besloten karakter. Bij toetreding tot de broederschap dient een nieuweling te beloven deze beslotenheid te respecteren. Die beslotenheid geldt niet alleen voor de uitvoering van de ritualen, maar ook voor bouwstukken en vertrouwelijke gesprekken over persoonlijke zaken.⁸² Daarnaast mag iemand zich buiten de vrijmetselarij best als vrijmetselaar kenbaar maken, maar is het 'not done' om dezelfde informatie

⁷⁷ Veel gestelde vragen, 'Het lidmaatschap van de vrijmetselarij'.

⁷⁸ Heijdanus, *Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden en te blijven*, 49.

⁷⁹ Ibidem, 25.

⁸⁰ Veel gestelde vragen, 'Het lidmaatschap van de vrijmetselarij'.

⁸¹ Heijdanus, *Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden en te blijven*, 89.

⁸² Veel gestelde vragen, 'Het lidmaatschap van de vrijmetselarij'.

over collega maçons de wereld in te helpen.⁸³ Vrijmetselaren dienen dus aan de verwachting te voldoen dat zij alles dat binnen de loge gebeurt, ook daadwerkelijk binnen de loge houden.

Hiërarchie

Wanneer het gaat om hiërarchie springt op het eerste gezicht vooral de onderverdeling in de drie blauwe graden in het oog. De graden leerling, gezelschap en meester impliceren hoe ver iemand is in zijn ontwikkeling als vrijmetselaar. Wanneer een maçon een hoge graad bezit, betekent dit automatisch dat hij een aantal bevoegdheden meer heeft dan een maçon met een lagere graad.

Zo mogen de aanneming tot leerling, de bevordering tot gezelschap en de verheffing tot meester alleen bijgewoond worden door vrijmetselaars die op zijn minst de graad bezitten waarin de bijeenkomst wordt gehouden.⁸⁴ Zo mogen een leerling en een gezelschap bijvoorbeeld niet aanwezig zijn bij een meestersverheffing. Dit moet echter niet gezien worden als machtsvertoon, maar heeft voornamelijk te maken met de gedachte dat een kandidaat de meest bijzondere ervaring moet kunnen ondergaan.⁸⁵ Daar werkt deze maatregel aan mee, omdat een kandidaat door deze maatregel niet kan weten wat hem te wachten staat.

Daarnaast dienen leerling vrijmetselaars tijdens een loge bijeenkomst plaats te nemen aan de noordkant, terwijl de gezelschappen aan de zuidkant zitten. De meester vrijmetselaars beschikken daarentegen over het privilege om zelf te mogen bepalen aan welke kant zij plaats nemen.⁸⁶ Verder is alleen de meester Vrijmetselaar benoembaar tot functies, betrekking hebbende op het bestuur van de Orde, van de loges en van vrijmetselaarskringen.⁸⁷

Er is dus zeker sprake van een aantal 'privileges' die een vrijmetselaar verkrijgt met het aannemen van een nieuwe graad. Niettemin lijken veel verschillen tussen de graden gebaseerd te zijn op het idee van ontwikkeling in het kader van de vrijmetselaarsfilosofie. Ze zijn daarom misschien wel het beste te omschrijven als graden van moreel besef en geestelijk bewustzijn.⁸⁸

⁸³ Van de Sande, *Vrijmetselarij in de lage landen*, 11.

⁸⁴ *Ordegrondwet en Ordewetten*, 7.

⁸⁵ Van de Sande, *Vrijmetselarij in de lage landen*, 14.

⁸⁶ M. Dierickx, *De vrijmetselarij, de grote onbekende 1717-1967: een poging tot inzicht en waardering* (Antwerpen 1967) 128.

⁸⁷ *Ordegrondwet en Ordewetten*, 5.

⁸⁸ Bonneke, e.a., *Vandaag en morgen* (Heerhugowaard 2006) 101.

1.6 De ethische en juridische dimensie

Wanneer het gaat over de ethische dimensie van religie wordt bedoeld op de wetten en regels die een traditie in zijn leer heeft geïntegreerd. Wanneer een traditie minder gebonden is aan een systeem van wetten, maar wel een bepaalde ethiek voorschrijft die voortkomt uit mythen en doctrines van het geloof, wordt wel gesproken van de ethische dimensie van religie.⁸⁹ Om te onderzoeken of er binnen de vrijmetselarij invulling wordt gegeven aan deze dimensie van religie is naar een antwoord gezocht op de volgende deelvraag:

‘In hoeverre schrijft de Vrijmetselarij leefregels voor aan haar leden en waar zijn deze op gebaseerd?’

Doelstellingen

Een vrijmetselaar dient zich aan bepaalde regels te houden. Dit zijn voor het grootste deel regels die betrekking hebben op gedragingen, kleding en gebruiken binnen het genootschap. Verder heeft de vrijmetselarij niet het dogmatische karakter dat de meeste religieuze tradities wel kenmerkt. De vrijmetselaar wordt daarnaast voor wat betreft het toepassen van de maçonnieke methode op zijn eigen ontwikkeling erg vrij gelaten.

Dat betekent echter niet dat van een maçon niet meer verwacht wordt dan enkel op de juiste manier te participeren binnen de loge. Integendeel zelfs; er wordt van hem verwacht dat hij zich ook buiten de loge doet kennen als vrijmetselaar. Zo krijgt de vrijmetselaar bij de beëindiging van de maçonnieke werkzaamheden in de loge altijd de opdracht van de achtbare meester⁹⁰ mee: “Keer terug naar het Westen (de samenleving) en doe u daar kennen als vrijmetselaar.” Hiermee wordt niet bedoeld dat hij zichzelf in het openbare leven bekendmaakt als vrijmetselaar. Het gaat meer om een bepaalde houding die aan zijn handelen ten grondslag ligt.⁹¹

Om te bepalen wat voor een houding hiermee bedoeld wordt, is het waardevol om de aandacht te vestigen op de morele doelen van de vrijmetselaar. Rien Heijdanus onderscheidt drie algemeen geaccepteerde centrale doelstellingen van de vrijmetselarij. Deze doelstellingen zijn: een beter mens worden, werken aan een betere wereld en het zich op een respectvolle manier verhouden tot de medemens en een hogere werkelijkheid.⁹² Het zijn de doelstellingen die parallel

⁸⁹ Smart, *The World's Religions*, 18.

⁹⁰ De achtbare meester is de zowel de manager van de werkplaats als de bewaarder van de traditie als de voorzitter van de zittingen.

⁹¹ Heijdanus, *Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden en te blijven*, 81-82.

⁹² *Ibidem*, 86.

lopen met de ontwikkeling van de vrijmetselaar in de verschillende graden van respectievelijk leerling, gezelschap en meester.

Deze doelstellingen lijken een duidelijke relatie te hebben met moraliteit. Immers, een beter mens worden en het op een respectvolle manier omgaan met de medemens lijken morele doelstellingen te zijn. Toch is daarmee nog niet gezegd dat het daarmee ook over morele regels gaat. Een doelstelling is immers geen synoniem voor een voorschrift of een regel in de zin dat deze niet dwingend is. Daar komt nog eens bij dat deze doelstellingen veel vrijheid overlaten voor eigen interpretatie. Je kan je immers afvragen aan de hand van welke criteria bepaald wordt of iemand een beter mens wordt, en welk gedrag maakt dat iemand zich op een respectvolle manier tot zijn omgeving verhoudt. Er bestaan binnen de vrijmetselarij in ieder geval geen documenten waarin deze criteria exact vastgelegd zijn.

Waarden

Streeft een vrijmetselaar dan bepaalde waarden na? Vrijmetselaar Hans Schepers zegt hierover: “Hij doet zijn best, als hij oprecht is, een aantal universele waarden na te streven. Die waarden zijn overal te vinden en niet op zichzelf gebonden aan één groepering. Wat de vrijmetselaar onderscheidt, is de methode die hij gebruikt, niet het doel dat hij nastreeft.”⁹³

Het gaat hier echter om een individuele mening. Daardoor is het van waarde om een nadere blik te werpen op de ordegrondwet. Zo zijn uit artikel 1 een aantal waarden te filteren die bij vrijmetselaren hoog in het vaandel staan. In lid 4 wordt gesteld dat van de leden wordt geëist dat zij zich aan de wetten des lands houden. Hierbij wordt echter de voorwaarde gesteld dat die wetten geen beperkingen inhouden van de vrijheid van meningsuiting en vereniging. De vrijheid van meningsuiting en vereniging zijn voor een vrijmetselaar dus essentiële rechten. Deze rechten sluiten naadloos aan bij de waarden die in het artikel zijn terug te vinden. Zo wordt onder andere het streven naar harmonie en het betrachten van verdraagzaamheid genoemd.⁹⁴ Daarnaast valt uit het artikel op te maken dat tolerantie als een kernwaarde wordt gezien.

Deze waarden sluiten naadloos aan bij de verlichting, de periode waarin de vrijmetselarij opkwam. Zo liggen al deze waarden in het verlengde van de verlichtingsprincipes; vrijheid, gelijkheid en broederschap

⁹³ Van Geemert, *Broederschap of jongensclub*, 199.

⁹⁴ *Ordegrondwet en Ordewetten*, 2.

Methode voor het behalen van doelstellingen

De genoemde waarden zijn niet omgezet in concrete normen voor het gedrag van de vrijmetselaar buiten de loge. Dat neemt niet weg dat een helft van de huidige leden van de Orde aangeeft dat hij door zijn lidmaatschap anders is gaan functioneren in de maatschappij. Zij geven aan dat deze verandering in hun gedrag het best is te omschrijven als bewuster, begripvoller en aardiger. Dit zou onder andere komen doordat zij meer respect hebben voor een ander. Bovendien geeft 36 procent van de vrijmetselaren aan dat hun omgeving deze verandering beoordeelt als een goede.⁹⁵

Op welke manier zorgt het lidmaatschap van de vrijmetselaar hiervoor? Ritualen en symbolen bieden middelen die de vrijmetselaar de mogelijkheid bieden om te bepalen of hij vorderingen maakt in het behalen van zijn doelstellingen. Dit omdat zij het kader vormen aan de hand waarvan de vrijmetselaar bepaalt hoe hij in het leven wil staan. Hij zal zijn vorderingen dan ook gedeeltelijk aan de hand van dat kader willen meten.

Daarnaast spelen de 'comparities' een essentiële rol. Bij deze bijeenkomsten kunnen eigen inzichten vergeleken worden met die van medebroeders.⁹⁶ Tijdens deze, meestal wekelijkse, bijeenkomsten vormt over het algemeen een bouwstuk het middelpunt van de avond.⁹⁷ Dit is een voordracht van één van de broeders voor zijn medebroeders, het liefst over een maçonniek onderwerp.⁹⁸

De voordracht duurt een half uur. Dit is om te voorkomen dat er een situatie van spreker en luisteraars ontstaat. Door een maatschappelijk of levensbeschouwelijk onderwerp te toetsen aan de relevante ideeën die hierover binnen de vrijmetselarij bestaan, dient er een voortdurende dialoog tot stand te komen.⁹⁹ Het is aannemelijk dat vrijmetselaren mede aan de hand van deze comparities tot een persoonlijke visie op ethiek komen, al dient de kanttekening gemaakt te worden dat dit niet per se voor iedereen dezelfde visie hoeft te zijn. Of zij hier vervolgens dan ook naar handelen is bovendien weer afhankelijk van de vraag in hoeverre zij hun principes serieus nemen.

⁹⁵ Heijdenus, *Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden en te blijven*, 79.

⁹⁶ Van Dam e.a., *Levende rituelen*, 5.

⁹⁷ Orde van Vrijmetselaren onder het Grootosten der Nederlanden, 'Comparities' (versie 2007-2013),

<http://www.vrijmetselarij.nl/Werkwijze/Comparities.aspx> (Mei/Juni 2014).

⁹⁸ Erdtsieck, *Vrijmetselarij*, 46.

⁹⁹ Veel gestelde vragen, 'Comparities'

1.7 De ervaringsgerichte en emotionele dimensie

Het is van waarde om deze dimensie van religie te belichten omdat ervaring en emotie de overige dimensies betekenis geven. Immers, doctrines die niet gerespecteerd worden zijn leeg en mythen die de luisteraars niet in vervoering brengen zijn krachteloos. Om een traditie te kunnen begrijpen is het van belang om je te verdiepen in de gevoelens die deze genereert.¹⁰⁰ Om de werking van dit aspect van religie bij de Nederlandse vrijmetselarij in kaart te brengen is de volgende deelvraag opgesteld:

‘Welke rol wordt binnen de vrijmetselarij ingenomen door de persoonlijke ervaring?’

De combinatie van het rationele en het emotionele

Als het om dit aspect van religie gaat, is te constateren dat de persoonlijke ervaring een belangrijk onderdeel vormt van de vrijmetselarij. De werkwijze van de vrijmetselarij is namelijk opgebouwd uit een opmerkelijke samenhang van gebruiken en hun functies. Aan de ene kant is er voor een belangrijk deel aandacht voor “de rationele en vrijzinnige beschouwing van onszelf en de wereld”.¹⁰¹ Deze komt vooral naar voren in de comparities. Aan de andere kant is een belangrijke rol weggelegd voor de emotionele beleving van ritualen en symboliek. Deze zorgt ervoor dat er ook plaats is voor individuele religieuze gevoelens en opvattingen.¹⁰²

Dit wordt mooi geïllustreerd door de vrijmetselaar Hans Schepers in het boek *‘Broederschap of jongensclub: een wandeling langs het pad van drie Amsterdamse vrijmetselaarsloges’*, wanneer hij antwoordt op de vraag of het lidmaatschap hem heeft gebracht wat hij ervan hoopte:

“Het heeft veel meer gebracht, dan ik toen kon overzien. Gesprekken over leven en levensbeschouwelijke zaken (bouwstukken), dat kon ik voorzien. Maar dat ritueel daarbij een zo letterlijk indrukwekkende en belangrijke plaats zou innemen, zodanig aansprekend op diepe gevoelens en emoties, heeft mij verrast. Hoewel het me wel was voorspeld, kon ik me daarvan geen voorstelling maken.”¹⁰³

Het geeft nog maar eens aan dat er in de ogen van vrijmetselaren een groot verschil bestaat tussen het aanschouwen en het daadwerkelijk zelf ervaren van een ritueel. Daar komt bij dat de manier waarop een ritueel precies beleefd wordt per individu verschilt. Het lijkt om die reden onzinnig om een poging te wagen om de individuele emotionele beleving van een ritueel te beschrijven. Wel kan aan de hand van de onderzoeksresultaten van Rien Heijdanus globaal in kaart

¹⁰⁰ Smart, *The World's Religions*, 14.

¹⁰¹ Van Dam e.a., *Levende rituelen*, 5-6.

¹⁰² Ibidem, 5.

¹⁰³ Van Geemert, *Broederschap of jongensclub*, 197.

gebracht worden welke functie de maçonnieke methode inneemt in de niet-rationele behoefte van de Nederlandse vrijmetselaar.

Het vinden van spiritualiteit is één van de belangrijkste verwachtingen die leeft onder mensen die zich aansluiten bij de vrijmetselarij.¹⁰⁴ Dit houdt in dat zij verwachten in de vrijmetselarij een activiteit te vinden waarmee zij hun persoonlijke verhaal proberen vorm te geven in de context van een hogere werkelijkheid.¹⁰⁵

Mystiek

Onder mystiek wordt de ervaring van het samenvallen met een groter geheel verstaan. Mystiek biedt een kader voor het gevoels- of emotionele aspect van religiositeit. De vrijmetselaar is hier vatbaarder voor dan de gemiddelde Nederlandse man.¹⁰⁶ De inwijding tot leerling wordt door hem over het algemeen beleefd als een mystieke ervaring.¹⁰⁷

Daarnaast onderscheidt Heijdanus een fenomeen dat hij 'magisch denken' noemt. Hij doelt hiermee niet op de meest gangbare definitie van dit begrip waarbij een werkelijkheidsbeeld wordt bedoeld waarin verondersteld wordt dat achter bijna alles wat leeft, beweegt en belangrijk is, sprake is van een bovennatuurlijke kracht, die van invloed is op mensen. Heijdanus werkt met een definitie van magisch denken waarin het wordt gezien als een activiteit die iemand in staat stelt zich te verhouden tot zijn eigen wereld, en de wereld van een andere, soms hogere werkelijkheid. Het biedt een methode om het gebied van een hogere werkelijkheid te verkennen als de denkinstrumenten van de feitelijke wereld hiervoor tekortschieten. Op dit gebied zijn er raakvlakken met de maçonnieke methode waarbij in het ritueel naast de feitelijke ook een andere wereld beleefd kan worden.¹⁰⁸ Volgens Heijdanus biedt magisch denken, of in dit geval de maçonnieke methode, de gereedschappen voor het emotionele aspect van religiositeit.

De vrijmetselarij voorziet met zijn methode dus in de behoefte aan het niet-rationele aspect van religie. Het doet dit door met mystiek een kader te scheppen en met 'magisch denken' gereedschappen aan te bieden.

¹⁰⁴ Heijdanus, *Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden en te blijven*, 145-146.

¹⁰⁵ Ibidem, 20.

¹⁰⁶ Ibidem, 144.

¹⁰⁷ Ibidem, 126-127.

¹⁰⁸ Ibidem, 137.

2. Een toespitsing op de vraag naar de onder vrijmetselaars levende voorstellingen en overtuigingen aangaande het transcendente.

Om te kunnen vaststellen welke voorstellingen en overtuigingen aangaande het transcendente er onder vrijmetselaars leven, is het allereerst raadzaam om te kijken naar de gegevens die hierover naar voren zijn gekomen in de hieraan voorafgaande vaststelling van het religieuze profiel. Om te beginnen valt hierbij op dat er binnen de methode van de vrijmetselarij een globale tweedeling is te constateren. Er lijkt hierbij sprake te zijn van een onderscheid tussen een rationeel element en een meer gevoelsmatig, emotioneel aspect.

Rationele aspect

Het rationele element is onder andere terug te vinden bij de comparities, waarin bouwstukken aanleiding geven tot het voeren van een dialoog. Daarnaast vormt de passage, in artikel 2 van de Ordegrondwet, waarin het begrip van de Opperbouwmeester des Heelals naar voren komt, een eerste basis voor rationele gedachtegangen aangaande het transcendente. Daar houdt het voor wat betreft 'doctrines' (al is dat misschien een te groot woord) echter al op. Verdere aanduidingen in officiële documenten van de Orde aangaande de vorm van het transcendente, en de manier waarop de vrijmetselaar zich hiertoe dient te verhouden, ontbreken.

Gevoelsmatige en emotionele aspect

Het komt er dus op neer dat de vrijmetselaar zelf invulling zal moeten geven aan dit begrip. Hierbij komt voor een belangrijk deel het gevoelsmatige en emotionele aspect van de maçonnieke methode om de hoek kijken. Dit niet-rationele aspect van religiositeit kan teruggevonden worden in de symboliek en de ritualen. De ritualen worden hierbij vaak als een mystieke ervaring beleefd, De persoon die het ritueel ondergaat krijgt dus het gevoel deel uit te maken van een groter geheel. Daarbij biedt de maçonnieke methode hem de middelen om 'magisch' te kunnen denken. Dat houdt in dat hij met behulp van de maçonnieke symbolen en ritualen kan bepalen hoe hij zich verhoudt tot zijn eigen wereld en die van een andere, soms hogere werkelijkheid.

De Opperbouwmeester des Heelals

De Orde noemt de vrijmetselarij geen religie, maar erkent wel dat deze religieus genoemd kan worden in de ruimste betekenis van dat woord. Daarmee wordt bedoeld dat geloof 'aan' of 'in' iets,

een belangrijk kenmerk vormt.¹⁰⁹ Dat 'iets' wordt dus ook wel symbolisch aangeduid als de Opperbouwmeester des Heelals.

Het is een benaming die geheel binnen de bouwsymboliek van de vrijmetselarij is te plaatsen. De vrijmetselaar leert immers om op een manier naar de wereld te kijken waarbij deze geen zinloze chaos is, maar een bouwplan. De Opperbouwmeester is de drijvende kracht die hierachter zit.¹¹⁰ In dat opzicht vormt de aanduiding van de Opperbouwmeester die in de oude Ordegrondwet voor dit beginsel werd gebruikt, een betere uitleg van dit begrip in deze context. Voor 1999 werd namelijk niet gesproken over een 'hoog beginsel', maar van een 'voortstuwende wereldorde'.¹¹¹

Toch zal de verandering van de aanduiding van dit beginsel niet zonder reden geweest zijn. Klaarblijkelijk dekte de aanduiding van een voortstuwende wereldorde, niet voor elke vrijmetselaar het idee dat hij van transcendentie had.

Wanneer het gaat over de manier waarop dit hoge beginsel geïnterpreteerd dient te worden, stelt de Orde: "Iedere vrijmetselaar heeft de vrijheid ook daar zijn eigen inhoud aan te geven."¹¹² Dit blijkt dan ook in de praktijk, waar vele verschillende interpretaties van dit begrip bestaan. De vraag is daarom niet hoe het begrip Opperbouwmeester des Heelals geïnterpreteerd dient te worden, maar: hoe wordt het begrip in de praktijk geïnterpreteerd door vrijmetselaars?

Interpretatie van het begrip

Wanneer een vrijmetselaar naast zijn maçonnieke activiteiten ook in een andere geloofstraditie staat, is het aannemelijk dat hij dit begrip vanuit die traditie invult. De Opperbouwmeester van het heelal zou voor een overtuigd Joodse Vrijmetselaar bijvoorbeeld de Joodse God kunnen zijn. Dat is echter niet noodzakelijk. Daar komt nog eens bij dat er genoeg vrijmetselaren zijn die niet in een andere religieuze traditie staan en toch een idee hebben van transcendentie dat onder deze symbolische verwijzing valt. Rien Heijdanus gaat zelfs zo ver dat hij stelt dat ook atheïsten door middel van een eigen invulling met dit begrip overweg zouden kunnen. Al voegt hij daaraan toe dat de invulling van dit 'paraplubegrip' in nagenoeg alle gevallen een invulling van een hogere werkelijkheid betreft.¹¹³

Dit doet de vraag rijzen welke invulling een atheïst kan geven aan het begrip 'hogere werkelijkheid', zonder daarbij aan zijn eigen levensbeschouwing voorbij te gaan. Een interessant

¹⁰⁹ Orde van Vrijmetselaren onder het Grootosten der Nederlanden, 'Het doel van de Vrijmetselarij' (versie 2007-2013), <http://www.vrijmetselarij.nl/Default.aspx?tabid=9465&language=nl-NL> (Mei/Juni 2014).

¹¹⁰ Haan, *Vrijmetselarij*, 31.

¹¹¹ Heijdanus, *Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden en te blijven*, 148.

¹¹² Veel gestelde vragen, 'Het doel van de Vrijmetselarij'

¹¹³ Heijdanus, *Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden en te blijven*, 59.

inzicht op dit gebied wordt hierbij aangereikt door de visie van Jef van Bellingen. Van Bellingen is lid van de Grande Loge de France. Dit is een loge die weliswaar het beginsel van een Opperbouwmeester des Heelals erkent, maar die door haar verdere omgang met de maçonnieke methode dusdanig afwijkt, dat zij niet als 'regelmatig' wordt erkend door de Grootloge van Londen.

Van Bellingen stelt dat de essentie van een Opperbouwmeester des Heelals niet ligt in het bestaan van een opperwezen. In zijn uitleg van de betekenis van dit beginsel (die overigens sterk het vermoeden wekt dat hij een aanhanger is van de Kantiaanse ethiek), geeft hij aan dat dit symbool ertoe dient mensen bewust te maken van het feit dat men geen juiste verhouding tot andere mensen aan kan nemen wanneer men zich niet verheft boven de dagelijkse relaties waarin de ander vaak als nuttig instrument wordt aangewend.¹¹⁴

Het maakt nog maar eens duidelijk dat er oorspronkelijk wellicht een vaster omljnde interpretatie van dit begrip vereist werd, maar dat het tegenwoordig veel ruimte biedt aan de fantasie van de individuele vrijmetselaar. Het is niet zozeer een metafoor voor een persoonlijke God, als wel voor het mysterie van het leven: een ordenend principe.¹¹⁵

Overtuiging aangaande het transcendente

Dat er sprake is van veel verschillende interpretaties van het begrip Opperbouwmeester des Heelals, betekent niet dat er geen gemeenschappelijkheden zijn te ontdekken in de overtuigingen en voorstellingen van vrijmetselaren aangaande het transcendente. Het sociaal wetenschappelijk onderzoek van Rien Heijdanus biedt hierbij wederom uitkomst. In dit onderzoek maakt hij onder andere een vergelijking met de gemiddelde Nederlandse man, waarvan de gegevens zijn ontleend aan het onderzoek naar sociaal-culturele ontwikkelingen in Nederland (Socon) dat vanaf 1979 periodiek door de Radboud Universiteit Nijmegen wordt verricht.

Het is op zijn minst zeer opvallend te noemen dat uit het onderzoek van Heijdanus blijkt dat slechts 41 procent van de vrijmetselaren daadwerkelijk gelooft in het bestaan van een Opperbouwmeester des Heelals. Ook deze benaming dekt dus lang niet alle ideeën die onder vrijmetselaars bestaan voor wat betreft het transcendente. Wel geeft 59 procent aan te geloven in het bestaan van een opperwezen en hetzelfde geldt voor het geloof in een hogere macht die het leven beheerst. Hierin verschillen vrijmetselaars significant van de gemiddelde Nederlandse man, waarbij deze percentages op respectievelijk 35 en 38 procent liggen.¹¹⁶ Bovendien betekent dit dat 41 procent van de vrijmetselaars geen of een andere invulling geeft aan het transcendente, dan het een opperwezen of een hogere macht te noemen.

¹¹⁴ Van Dam e.a., *Levende rituelen*, 67.

¹¹⁵ Heijdanus, *Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden en te blijven*, 148.

¹¹⁶ Ibidem, 123.

Deïstisch beeld

Daarnaast is er sprake van een opmerkelijk contrast tussen de Nederlandse vrijmetselaar en de gemiddelde man wanneer het gaat om het idee van de invloed die het opperwezen uitoefent. Het percentage Nederlandse mannen dat gelooft in een God die zich met ieder mens persoonlijk bezighoudt ligt namelijk bijna twee keer zo hoog als dat bij de vrijmetselaars het geval is. Dit is te vertalen naar een onderscheid tussen een deïstisch en theïstisch beeld van de aard van het opperwezen. De Nederlandse vrijmetselaar neigt hierbij veel meer naar een deïstisch wereldbeeld waarbij het geloof in een niet-persoonlijk opperwezen dat fungeert als ultieme oorzaak van alles wat bestaat, centraal staat. Bij de Nederlandse man is het theïstische wereldbeeld in vergelijking tot bij de vrijmetselaar veel gebruikelijker. In deze theïstische overtuiging bestaat er een levende persoonlijke God die, vanuit het perspectief van zijn voorzienigheid, voor ieder mens persoonlijk zorg draagt.¹¹⁷

Hieruit kan de conclusie getrokken worden dat de vrijmetselaar over het algemeen gelooft in een vorm van transcendentie die niet doelgericht ingrijpt in wereldlijke gebeurtenissen. Een inzicht dat goed te rijmen is met het maçonnieke idee waarbij de vrijmetselaar de verantwoordelijkheid heeft om aan zichzelf te schaven.

¹¹⁷ Heijdanus, *Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden en te blijven*, 122-123.

Conclusie

Met de uitvoering van dit onderzoek is geprobeerd een antwoord te formuleren op de volgende onderzoeksvraag:

‘Hoe is het religieuze profiel van de Nederlandse vrijmetselarij te beschrijven en te typeren - met een toespitsing op de vraag naar de onder vrijmetselaars levende voorstellingen en overtuigingen aangaande het transcendente?’

De Orde van Vrijmetselaren onder het Grootoosten der Nederlanden ziet zichzelf het liefst als een inwijdingsgenootschap. Dit inwijdingsgenootschap gebruikt een methode die als hulpmiddel dient voor de persoonlijke ontwikkeling en beleving van de individuele vrijmetselaar. Het doel hiervan is om dichter bij ‘de waarheid’ te komen, hiermee wordt verwezen naar de kern van het bestaan.

Binnen de vrijmetselarij is er nagenoeg geen sprake van dogma’s. De maçonnieke methode wordt gekenmerkt door een combinatie van het verzadigen van een rationele en een gevoelens- of emotionele behoefte. De rationele behoefte wordt hierbij vooral verzadigd tijdens de voortdurende dialoog die tijdens de wekelijkse comparities aan de hand van bouwstukken wordt gevoerd. Aan de hand van deze bijeenkomsten kan een vrijmetselaar zijn mening over bijvoorbeeld maatschappelijke zaken, toetsen aan die zijn collega maçons. Dit kan hem helpen om een visie te ontwikkelen over de manier waarop hij zijn morele doelstellingen kan behalen. Het gaat hierbij om het worden van een beter mens en om het op een respectvolle manier omgaan met zijn omgeving.

Ritualen en symbolen spelen daarnaast een essentiële rol in het verzadigen van de gevoelens- of emotionele behoefte. In beide aspecten van de vrijmetselarij spelen mythen een belangrijke rol. De bouw van de tempel van koning Salomo is hiervan het belangrijkste voorbeeld. De vrijmetselaar dient zichzelf namelijk ten opzichte van de wereld symbolisch te beschouwen als een levende steen in een te voltooien bouwwerk. De tempel van koning Salomo vormt hierbij een symbolisch voorbeeld.

De vrijmetselaar werkt aan de hand van de maçonnieke methode om van zichzelf een kubieke steen te maken, die in de tempel der mensheid past. Aan de hand van de alom aanwezige symboliek kan hij zich aan zijn eigen idealen toetsen. Daarnaast creëert het een gemeenschappelijke taal voor mensen van allerlei achtergronden. Het maakt hierbij niet uit welke taal zij spreken. Bovendien biedt symboliek de gereedschappen om ‘magisch’ te kunnen denken. Dit houdt in dat het de vrijmetselaar kan helpen om zich te verhouden tot een hogere werkelijkheid. Symbolen kunnen daarmee een functie vervullen waartoe de ratio niet altijd in staat is.

Een belangrijk onderdeel van die maçonnieke methode wordt daarnaast gevormd door ritualen. Deze worden vaak beleefd als een mystieke ervaring. Ze vormen een belangrijk fundament voor het

gevoel van 'broederschap' dat door vrijmetselaars als een zeer belangrijk sociaal aspect wordt ervaren. Vooral het besloten karakter van de broederschap vormt hierbij een essentiële voorwaarde voor het juist kunnen functioneren van de vrijmetselarij. Omdat wat binnen de loge gebeurt, ook binnen de loge blijft, durft een vrijmetselaar zich namelijk kwetsbaar op te stellen.

Daarnaast dienen rituelen voor het verkrijgen van zelfkennis en het vinden van de juiste verhouding tot de omgeving en tot een hoger symbolisch beginsel aangeduid als 'de Opperbouwmeester des Heelals'. Dit is een ordenend beginsel dat door alle vrijmetselaars vrij geïnterpreteerd kan worden en dit gebeurt dan ook. Wanneer een maçon ook in een andere religieuze traditie staat, kan hij het bijvoorbeeld invullen met de godheid uit die traditie. Een opvallende statistiek is echter dat slechts 41 procent van de vrijmetselaren het bestaan van een Opperbouwmeester des Heelals onderschrijft. Wel geeft 59 procent aan te geloven in het bestaan van een opperwezen.

De persoonlijke invulling van het transcendent is onder vrijmetselaars over het algemeen deïstisch van aard. Dat wil zeggen dat zij voor het merendeel geloven in een vorm van transcendentie die niet doelmatig ingrijpt in wereldlijke gebeurtenissen.

Ik ben me ervan bewust dat met de uitvoering van dit onderzoek nog geen definitief en sluitend antwoord is gegeven op de vraagstelling. Dit heeft er mee te maken dat door het gebruik van andere methoden van onderzoek op dit gebied, in de toekomst zinvolle inzichten opgedaan kunnen worden die een andere dimensie aan de vraag toe kunnen voegen.

Zo is gebleken dat de persoonlijke ervaring en beleving een belangrijke rol spelen binnen de vrijmetselarij. Meer gedetailleerde gegevens over de manier waarop individuele vrijmetselaren de rituelen ervaren, de symboliek beleven en voorstellingen van het transcendent vormgeven zouden in dit kader erg nuttig zijn. Rien Heijdanus heeft hier met zijn sociaalwetenschappelijke onderzoek naar de Nederlandse vrijmetselaar al een aanzet toe gegeven. Het is een goed streven om een vervolg te geven aan dit initiatief om op die manier een zo compleet mogelijk beeld van de vrijmetselarij te kunnen schetsen.

Literatuurlijst

- Bonneke, e.a., *Vandaag en morgen* (Heerhugowaard 2006)
- Van Dam, J., Meijer, W.S., Treffers, J.W. (ed.), *Levende rituelen* (Purmerend 2006)
- Dierickx, M., *De vrijmetselarij, de grote onbekende 1717-1967: een poging tot inzicht en waardering* (Antwerpen 1967)
- Erdtsieck, G., *Vrijmetselarij* (Kampen 2006)
- De Haan, M.J.M., *Vrijmetselarij: een leerschool van symbolen* (Purmerend 2006)
- Van Geemert, K., *Broederschap of jongensclub: Een wandeling langs het pad van drie Amsterdamse vrijmetselaarsloges* (Amsterdam 2005)
- Heijdanus, M.P.R., *Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden en te blijven? Proeve van een sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar de vrijmetselaar* (Rotterdam 2014)
- Online-Bijbel, '1 Petrus 2: 1-17' (versie onbekend) <http://www.online-bijbel.nl/bijbelboek/1Petrus/2/1-17> (Mei/Juni 2014).
- *Ordegrondwet en Ordewetten: reglementen voor de Orde van Vrijmetselaren onder het Grootoosten der Nederlanden* (1999)
- Orde van Vrijmetselaren onder het Grootoosten der Nederlanden, 'Comparities' (versie 2007-2013), <http://www.vrijmetselarij.nl/Werkwijze/Comparities.aspx> (Mei/Juni 2014).
- Orde van Vrijmetselaren onder het Grootoosten der Nederlanden, 'Veelgestelde vragen' (versie 2007-2013), <http://www.vrijmetselarij.nl/Vrijmetselarij/Veelgesteldevragen.aspx> (Mei/Juni 2014).
- Orde van Vrijmetselaren onder het Grootoosten der Nederlanden, 'Werken met symbolen' (versie 2007-2013), <http://www.vrijmetselarij.nl/lavertu/Vrijmetselarij/Werkenmetsymbolen.aspx> (Mei/Juni 2014).
- Van de Sande, A., *Vrijmetselarij in de lage landen* (Zutphen 2001)
- Smart, N., *The World's Religions: Second Edition* (Cambridge, 1998)
- Wijne, J.S., *De werkelijkheid achter een geheim: De methode van de vrijmetselarij als zingeving van het bestaan* (Purmerend, 2005)